

EL NOU ROL DE LA GENT GRAN I EL TRENCAMENT PROGRESSIU DEL PACTE INTERGENERACIONAL

El nou rol de la gent gran i el trencament progressiu del pacte intergeneracional

Martí X. March Cerdà
Carmen Orte Socias

Resum

No hi ha cap dubte que les tendències demogràfiques, en el context europeu, dibuixen una línia clara envers l'envelliment de la població. És una tendència que tindrà, i ja té, conseqüències importants i significatives per a l'economia, les polítiques socials i per al manteniment de l'estat del benestar. En aquest article, s'analitzen els efectes d'aquest procés d'envelliment i del sorgiment de noves funcions, realitats, nous rols de la gent gran en el marc de l'envelliment actiu. Són uns rols nous que implicaran una manera nova d'entendre la jubilació, una cultura nova de l'envelliment i una concepció nova de les relacions intergeneracionals.

Resumen

Es evidente que las tendencias demográficas, en el contexto europeo, dibujan una línea clara hacia el envejecimiento de la población; una tendencia que tendrá y ya está teniendo consecuencias importantes y significativas para la economía, para las políticas sociales y por el mantenimiento del Estado del Bienestar. En este artículo, se analizan los efectos de este proceso de envejecimiento y el surgimiento de nuevas funciones, de nuevas realidades, de nuevos roles de las personas mayores, en el marco del envejecimiento activo. Unos nuevos roles que implicarán una nueva forma de entender la jubilación, una nueva cultura del envejecimiento y una concepción de las relaciones intergeneracionales.

1. L'envelliment demogràfic i les seves conseqüències

No hi ha cap dubte que les tendències demogràfiques, en el context europeu, dibuixen una línia clara envers l'envelliment de la població. És una tendència que tindrà, i ja té, conseqüències importants i significatives per a l'economia, les polítiques socials i per al manteniment de l'estat del benestar. En el cas d'Espanya, aquesta orientació que es concreta en el fet d'esser un dels països més envellits d'Europa. Les Illes Balears, malgrat que tinguin una de les poblacions menys envellides en comparació amb la de les altres comunitats autònomes, la seva pròpia dinàmica demogràfica no les exclou del procés d'envelliment que, en general, experimenten tots els països desenvolupats. En aquesta perspectiva, hem de tenir en compte que gairebé la meitat dels municipis de la CAIB ja tenen uns indicadors d'envelliment elevats, amb una edat mitjana superior als quaranta anys, unes taxes de dependència superiors al 15%, uns índexs d'envelliment superiors a 1 i un pes relatiu de la població de gent gran elevat.

En aquest context, el *Libro Blanco del Envejecimiento Activo* (2011) i diversos capítols de *l'Anuari de l'Envelliment. Illes Balears 2009* (concretament, en el de Carretero i en el

de Vives) recullen les tendències demogràfiques que es manifesten a Espanya i a les Illes Balears, en el context europeu, a través de les característiques següents:

- a) Des de final dels anys setanta, a Espanya hi ha hagut una caiguda significativa de la fecunditat. Aquesta caiguda ha incrementat el pes percentual de les persones grans, el qual ha esdevingut una tendència que es mantindrà els anys que vénen, segons pronostiquen els demògrafs i els estudis especialitzats, sobretot si hom té en compte la caiguda del procés d'immigració, la crisi econòmica i l'emigració progressiva de joves cap a altres països. Aquesta realitat té unes repercussions fortes, des de la perspectiva del manteniment de l'estat del benestar o de les pensions.
- b) L'increment de l'esperança de vida fa augmentar el nombre de supervivents de totes les edats més enllà dels 65 anys. Tot això implica augmentar la proporció de persones grans i provoca un sobreenvelliment dels grups d'edat. En el context plantejat, és necessari posar de manifest que aquest increment suposarà la constatació de la feminització progressiva de l'envelliment, amb totes les conseqüències que aquest fet implica des de la perspectiva social, cultural i professional.
- c) Els forts corrents migratoris dels darrers anys en edats laborals han alentit el procés d'envelliment de la població. En qualsevol cas, però, el retorn dels immigrants els darrers anys implicarà, de bell nou, l'increment de l'envelliment.
- d) Una de les conseqüències d'aquests canvis demogràfics és, sens dubte, que la distribució de les edats serà reestructurada en funció del procés d'envelliment actual. Així, una de les dades més significatives és que, per primera vegada en la història demogràfica espanyola, hi ha més persones d'edat (65 anys i més) que nins (0-14 anys).
- e) El grup de gent gran (a partir dels 80 anys) ha crescut i creixerà en proporcions més elevades que la resta dels grups d'edat. Aquesta és una tendència que cal tenir en compte no solament des d'una perspectiva quantitativa, sinó també des de la dependència.
- f) Aquestes dinàmiques demogràfiques tenen conseqüències des de la perspectiva territorial, i en tindran en el futur. Així, en el medi rural, el procés d'envelliment s'intensificarà d'una manera important, però la majoria de la gent gran es concentrarà a les zones urbanes.
- g) Una altra de les característiques territorials que implica aquest procés d'envelliment europeu i espanyol fa referència a la capacitat de captació de jubilats europeus cap a les zones mediterrànies i les Illes Canàries. És un fet important, ja que situa una part d'Espanya com a zona de recepció de jubilats europeus, amb totes les conseqüències econòmiques, socials, sanitàries i culturals que això implica.

- h) Aquesta realitat demogràfica d'envelliment social quedarà reflectit en l'àmbit laboral: immigrants que tornen als països d'origen; població espanyola jove, generalment qualificada, que es veu obligada a emigrar a països d'Europa i a altres continents. Aquest fet dificultarà, d'una manera significativa, els processos, per una part, de substitució de la mà d'obra i, per una altra, la possibilitat de canviar el model productiu. Així doncs, a l'envelliment laboral se li ha d'afegir el d'emigració de gent jove qualificada i els problemes que sorgiran progressivament per canviar el model productiu. Aquesta situació tindrà conseqüències no solament en el mercat de treball, sinó sobre en la Seguretat Social, però sobretot en les pensions. A Espanya, decantar-se per una economia del coneixement tindrà dificultats importants, després de la caiguda de l'economia de la construcció.
- i) Aquesta disminució de la mà d'obra i de la qualificada tindrà conseqüències negatives importants per a la consolidació de la política de pensions, ja que, de fet, es trenca el pacte intergeneracional que fa possible la política de jubilació, la política de pensions, tal com actualment és desenvolupada.
- j) Una de les qüestions que els sociòlegs posen de manifest és que les generacions joves actuals viuran més malament que la dels seus pares, almenys des de la perspectiva del treball i l'ocupació: és una generació més ben formada i educada en una societat de consum, que tindrà dificultats per gaudir del nivell de vida dels seus pares i dels serveis que l'estat del benestar ha donat i continua fent-ho, malgrat les retallades.
- k) A més, els nivells de desocupació que pateixen les generacions joves de la societat espanyola posen en perill no solament el manteniment de l'estat del benestar (sanitat, educació, dependència...), sinó també la política de pensions, fins i tot per a les generacions actuals, que les reben després d'haver treballat durant anys. Si les pensions actuals estan perill, és evident que el futur resultarà encara més problemàtic.
- l) Aquest procés d'envelliment de la població implica, d'una manera significativa, canviar els patrons de la malaltia i mort. Així, cal parlar de l'increment de les malalties degeneratives i de l'augment del nombre de persones grans dependents. Alhora, hem de fer referència a les millores terapèutiques per a aquesta població, que contribueixen a millorar l'esperança de vida. Aquesta situació representa un augment significatiu de les despeses socials i sanitàries.
- m) L'envelliment de la població, juntament amb altres canvis socials, culturals i ideològics, modifica les estructures familiars: coexistència de diverses generacions, amb tot el que implica quant a relacions intergeneracionals en tots els sentits; reducció de les mides familiars; reducció del paper de la família com a petit estat del benestar per tenir cura de la gent gran en situació de dependència; extensió de

les situacions de solitud: augmenta la gent gran que viu tota sola i el nombre de llars unipersonals. Per tant, és evident que els canvis en l'estructura i les relacions familiars, i en el rol de la dona tenen conseqüències en les funcions de les famílies pel que fa a la cura de la gent gran.

- n) Tots aquests canvis demogràfics, socials, familiars, culturals i ideològics posen de manifest la necessitat d'incrementar els serveis, institucions i programes socio-sanitaris per a aquesta població. Aquestes necessitats augmenten a conseqüència de l'increment de l'esperança de vida i de les situacions de dependència.

Totes aquestes realitats i tendències demogràfiques i socials que configuren la realitat espanyola i balear han d'ésser analitzades en funció de les conseqüències i dels impactes que tenen. Efectivament, conèixer i comprendre aquesta realitat tindrà efectes importants a tots els nivells i cal tenir-los en compte en tots els sentits i aspectes. Quins són aquests efectes? Quines característiques tenen?:

- 1) El procés d'envelliment de la societat i de la població contribuirà, d'una manera important, a modificar les relacions entre generacions, amb tot el que això implicarà en tots els nivells. És una qüestió fonamental des de la perspectiva econòmica, social, cultural i política. La modificació de les relacions intergeneracionals suposarà, segons la manera com es dugui a terme: un canvi en el conjunt de la societat, en les relacions socials, en la cultura de l'envelliment, en la concepció de les pensions, en la manera de tractar la situació de la gent gran, en el desenvolupament de les polítiques socials, en la manera de concebre els processos de jubilació, en el valor de la solidaritat, en el paper del voluntariat...
- 2) D'acord amb aquests canvis en les relacions entre generacions, l'envelliment de la població obligarà a replantejar d'una manera concreta i específica els patrons del temps de treball i jubilació:
 - Increment del valor social de la vida autònoma, de l'envelliment actiu
 - Modificació de les condicions de treball
 - Replantejament de la política de pensions
 - Combinació de les pensions públiques i dels plans de jubilacions i pensions privats
 - Reestructuració de la Seguretat Social
 - Augment de l'edat de jubilació
 - Combinació del treball i de la jubilació
 - Maneres noves de viure la jubilació
 - Rols i funcions nous de la gent gran
 - Relacions familiars noves entre padrins, pares i fills
 - Maneres noves de gestionar els serveis per a la gent gran

Així doncs, no hi ha cap dubte que vivim moments econòmics complicats, però també des de la viabilitat de l'estat del benestar, que, si analitzam les polítiques que apliquen el Govern espanyol i les comunitats autònomes, comença a ser qüestionat. Un dels aspectes que té interrogants importants són les noves polítiques que s'apliquen per a la gent gran. Efectivament, les mesures que tiren endavant no dibuixen un futur clar per a aquest col·lectiu:

- a) L'increment de l'edat de jubilació obligatòria és una de les mesures que es comencen a tirar endavant d'una manera progressiva, però irreversible. Tot i que hi ha diferències entre l'edat de jubilació real i la legal, totes les decisions s'encaminen perquè l'edat de jubilació sigui als 67 anys.
- b) La disminució progressiva de les pensions de la gent gran des de fa uns quants anys, tant d'una manera directa com indirecta, augmenta la retenció dels impostos del rendiment personal i altres despeses significatives.
- c) L'increment de les taxes que paguen els jubilats per poder accedir als medicaments que necessiten.
- d) La disminució dels ajuts que va arrencar la denominada Llei de la dependència. Aquesta decisió tindrà conseqüències negatives a tots els nivells, tant per a les persones dependents com per als cuidadors i les famílies.
- e) En el marc de la rebaixa de les polítiques a favor de l'autonomia personal i de prevenció de la dependència, cal fer referència a les repercussions en els serveis i institucions que treballen amb la gent gran.
- f) La disminució de les polítiques que apliquen els ajuntaments i les comunitats autònomes per atendre aquest sector de la població i que poden implicar una retallada significativa en la seva qualitat de vida.
- g) Les campanyes implícites i explícites a favor dels plans de pensions i de jubilacions privats com a sistema d'acumulació individual en contraposició al que signifiquen les pensions com a sistema de solidaritat intergeneracional. Tot i que la crisi econòmica significa, en alguns casos, que la inversió en plans de pensions i de jubilacions hagi tingut pèrdues importants, els missatges privats i públics incideixen en la idea que la política de pensions actual és inviable.

D'acord amb això, assistim també al final d'una etapa en aquest camp, al canvi d'una manera de concebre la societat, a la modificació de les relacions laborals, a una altra manera de desenvolupar les pensions. Som davant un paradigma social, polític i econòmic

nou, davant una realitat nova de la gent gran, una altra manera de definir aquest nou i vell grup social; s'estableixen uns rols i funcions nous. Hem d'analitzar, en el context europeu, espanyol i en el de les Illes Balears, la realitat i les conseqüències de l'existència d'un grup social —el de la gent gran— que ha de redefinir el seu paper en la societat del segle XXI, la del coneixement. És un grup social que de cada vegada és més nombrós, divers, plural, heterogeni, i que té unes demandes i necessitats socials noves.

2. Les noves realitats i funcions de la gent gran en la societat actual

És evident que el procés d'envelliment demogràfic té, tal com hem posat de manifest a l'apartat anterior, conseqüències importants i significatives a tots els nivells. Això implica constatar que existeixen unes noves realitats i funcions de la gent gran que demostren els canvis que experimenta aquest sector de la població. Així, en aquest apartat, analitzarem diverses realitats que retraten aquest sector de la població, malgrat sigui d'una manera parcial. En aquest sentit, i a través d'una sèrie de fets i estudis, posarem de manifest les noves realitats de la gent gran:

1. Un estudi de l'Observatori de Vulnerabilitat de la Creu Roja de Catalunya (2012) sobre l'impacte de la crisi en les persones grans planteja un seguit de conclusions ben interessants i significatives. Tot i això, s'han de concebre com a parcials, ja que no es poden generalitzar sense fer estudis més profunds sobre la població gran. Marquen, però, una tendència social que cal tenir en compte:

a) Tot i que hi ha una percepció generalitzada que el col·lectiu de gent gran té uns condicionants que d'entrada poden fer pressuposar que pateixen un impacte de la crisi econòmica més baix, és una afirmació que cal matisar, perquè hi ha diversos condicionants que cal tenir en compte per poder oferir una visió global d'aquesta realitat. La gran majoria tenen garantits uns ingressos mensuals en forma de pensió, no tenen càrregues econòmiques per a l'habitatge, o, si més no, són més baixes —predomina el règim de la propietat—, i, a més, estan lliures d'altres despeses que són pròpies dels grups de menys edat (escola, alimentació, roba i equipaments per als fills/es, etc.).

Això no obstant, més de la meitat de les persones entrevistades consideren que la crisi econòmica els ha afectat molt o bastant, i, en el Grup de Pobresa, l'afectació és extremadament elevada en intensitat i en percentatge: arriba a nou de cada deu persones. El motiu d'afectació de la crisi entre la gent gran no és tant la disminució dels ingressos o la pèrdua de prestacions, sinó la dificultat per fer front a les despeses de la vida diària amb unes pensions sovint insuficients. Els darrers dos anys, la majoria de les persones grans han perdut capacitat d'estalviar i el motiu principal d'això és

l'encariment dels productes de consum. En aquest aspecte, cal tenir en compte que aquest estudi es va fer abans que s'aplicassin les retallades econòmiques i socials que afecten aquest col·lectiu (increment de l'IRPF, copagament dels medicaments i altres serveis, apujada de l'IVA, etc). Això significa, doncs, que aquestes conclusions ja han estat superades per la realitat.

- b) A més de l'impacte econòmic, cal tenir en compte l'emocional i el vivencial que provoca la crisi entre la gent gran. La situació de crisi provoca angoixa, i cal tenir en compte que hi ha la percepció, i la realitat, que aquesta crisi és més greu que altres que hagin viscut. El propi procés d'envelliment ja comporta un procés de pèrdues, especialment lligades a la salut, i d'increment de situacions de dependència. Aquest procés, segons el context social i familiar de cadascú, els condiona la capacitat d'envellir satisfactòriament. Per aquest motiu, el context socioeconòmic actual pot fer augmentar el risc de vulnerabilitat. Més enllà dels efectes materials directes, s'intueix un altre motiu d'afectació més profund: l'evidència que les generacions posteriors viuran encara en una situació pitjor que ells, la qual cosa desmunta un dels principis del progrés social. Per tant, aquesta situació provoca una sensació de derrota personal i generacional. Segurament aquest comença a ésser el missatge que té no solament aquesta generació, sinó també les joves, que es mouen entre la indiferència, indignació, frustració, impotència i la manca d'expectatives. La generació més ben formada de la història té poques expectatives de futur; hi comença a haver la idea que caldrà emigrar d'Espanya.
- c) Una altra de les conclusions que també és significativa és que la majoria de gent gran estudiada ha adoptat mesures d'estalvi: en l'energia, l'alimentació, en les condicions de salut... Efectivament, totes aquestes mesures —imprescindibles a conseqüència de l'aportació econòmica de les pensions, de l'increment de les despeses socials i sanitàries, i del nivell de vida— incideixen sobre la qualitat de vida i el benestar de la gent gran. A mitjan termini, som davant una disminució de l'esperança de vida de la població? Hi haurà un retrocés significatiu del nivell de vida d'aquesta població? Augmentaran les malalties i els problemes de salut d'aquest sector de la població? Som davant una situació de vulnerabilitat final del grup de persones grans?.. I així podríem continuar analitzant l'impacte de la situació, que empitjorarà les condicions de vida d'aquesta població, sobretot dels sectors més vulnerables socialment i econòmicament. Cal tenir en compte que la gent gran, tal com avançam en l'anàlisi, compleix unes funcions socials noves que abans eren impensables.
- d) Les dades d'aquest estudi, i també les d'altres, posen de manifest que de cada vegada més la gent gran és un puntal bàsic de les famílies i de les generacions joves. I aquesta situació abraça des d'ajuda econòmica fins a atendre els néts, etc. Els resultats obtinguts mostren que una bona part de les persones grans són clau en la sostenibilitat de moltes famílies, ja que hi aporten ajut econòmic, material o ofereixen allotjament als fills.

Una altra dada rellevant és que una de cada quatre persones del Grup de Pobresa ha hagut d'acollir a casa seva els fills —i els néts, si en tenen—, els quals encara viuen una situació pitjor: no tenen treball ni prestacions ni possibilitat de pagar un habitatge o un lloguer. Per contra, un 31% de les persones d'aquest mateix grup ha perdut algun tipus de suport (majoritàriament, el dels fills i filles, però també dels Serveis Socials).

- e) Tot això implica que la gent gran, d'acord amb aquests resultats i en funció del nivell de desocupació general i juvenil que pateix la societat espanyola, és un factor de contenció social; és un element fonamental per evitar una conflictivitat social important i significativa. És a dir, el suport social que ofereix el col·lectiu de gent gran als fills i néts ha de ser analitzat des de la perspectiva de la cohesió social i de l'existència d'una societat estable. Es tracta, doncs, d'una nova funció que no havia exercit en la història recent. Això significa la importància i l'impacte de les pensions d'acord amb aquestes funcions i, per tant, les conseqüències negatives que pot tenir una disminució de les pensions, tant d'una manera directa com indirecta.

2. Un altre estudi de Megias Ballesteros i Guerra (2011), titulat *Abuelos y abuelas... para todo: percepciones en torno a la educación y el cuidado de los nietos*, posa de manifest el rol nou que tenen els padrins en l'educació dels néts en funció dels canvis familiars existents, de la incorporació de la dona al món del treball o dels costos de tenir fills avui en dia. Aquest rol nou suscita moltes reflexions i debats des de moltes perspectives. Efectivament, és una situació que necessita respostes provinents del conjunt de la societat, ja que genera un rol nou dels padrins, amb responsabilitats noves i significatives, una percepció nova per part de la societat i de les famílies respecte de la gent gran; i també implica analitzar el valor econòmic que suposa per a la societat aquest rol nou dels padrins, que contribueix a construir una altra vellesa, una altra cultura de l'envelliment.

En aquest context, cal fer referència a un estudi de l'IMSERSO (2010), que ofereix dades respecte de la gent gran que té a partir de 65 anys en relació amb la cura dels néts:

- A Espanya, un 37% dels padrins i padrines tenen contacte diari amb els néts; un 17%, algunes vegades per setmana; un 7%, una vegada per setmana, i un 7% no hi tenen cap tipus de contacte.
- La meitat dels padrins tenen cura dels néts pràcticament cada dia (unes dècimes més, els homes que les dones, la qual cosa és una dada interessant sociològicament, psicològicament i ideològicament) i un 45%, quasi cada setmana.
- Els padrins comencen a atendre els néts amb més freqüència que les padrines, però aquestes en tenen cura més temps.

En el context d'aquest estudi de l'IMSERSO, és interessant el que plantegen Badenes i López (2010) a *Doble dependencia: abuelos que cuidan nietos en España*. Efectivament, el concepte de doble dependència resulta prou interessant, ja que implica que la gent gran (un col·lectiu potencialment dependent i preceptor de cures) s'ha de fer càrrec dels néts i tenir-ne cura en tots els sentits. Aquesta situació pot tenir moltes manifestacions en funció de la salut dels padrins, si viuen tots sols, si han d'exercir aquestes funcions d'una manera obligada. Així, com assenyalen Badenes i López (2011, 144):

«[...] se puede afirmar que más que la disposición voluntaria de los abuelos al cuidado de los nietos parece ser la necesidad de los hijos lo que explica el cuidado de los nietos por parte de los abuelos. La independencia laboral de los hijos es un determinante fundamental del cuidado: los hijos con menor disponibilidad de tiempo en función del contrato en el que se emplean dejan más a sus hijos a cargo de los abuelos. En cambio, ni la mala salud ni las dificultades económicas de los abuelos frenan el que adquieran la responsabilidad del cuidado de sus nietos».

Aquesta situació i aquestes condicions són les que poden possibilitar que aquesta responsabilitat, «obligada» per les circumstàncies, es transformi en una sensació de càrrega clara i evident, amb totes les conseqüències que aquest fet pot implicar per a la salut, el benestar, les relacions socials, per gaudir del temps lliure i de la jubilació. És, per tant, una situació que pot generar problemes, i en genera. En qualsevol cas, és una funció nova de la gent gran, no solament des de la perspectiva de cura, sinó també des de l'educativa, la qual va més enllà de la que tradicionalment ha desenvolupat en aquest aspecte.

Quines vivències té la gent gran respecte d'aquesta nova funció, que se situa entre passar gust i l'obligació? Tot i que és una qüestió complexa, ja que hi ha situacions plurals i diverses, de l'estudi de Megías, Ballesteros i Guerra (2011, 96-97) en podem extreure una reflexió i almenys dues conclusions importants:

«Todo lo comentado genera entre los abuelos y abuelas la convicción de estar viviendo nuevos tiempos en relación con su rol social, y fundamentalmente en contraposición a los referentes que tenían en relación con la figura de quienes fueron los abuelos y abuelas que marcaron su infancia. Es decir, que durante toda su vida han crecido y madurado observando e interiorizando la figura de unos abuelos cuyo simbolismo y significado parece hoy en día haber perdido el lugar como referente social, familiar, cultural y en valores. Por ello, cuando ellos y ellas han llegado a ser abuelos y abuelas lo han hecho desde la sensación de haber tenido que reinventar su propio rol y significado, adaptando los recuerdos y referentes que tenían a una época que parece más exigente con su labor e implicación. En este sentido muchos de ellos se sienten desubicados al considerar que encarnan valores de otra época, e incluso maneras de entender las relaciones familiares y sociales que pertenecen al pasado (el modo en que se establece

la relación entre los nietos y los abuelos, por ejemplo, antes más distante y respetuoso, ahora más cercano y con mayor confianza). La convicción encuentra su refuerzo en el propio imaginario colectivo, caracterizado por un discurso de padres y madres que asumen que los abuelos encarnan esos valores "de verdad" como parte de la estrategia a partir de la cual encuentran la justificación que sostiene que se deleguen algunas responsabilidades en ellos: no hay por qué preocuparse, porque lo harán mejor que yo ("si me educaron a mí en su día...")».

Per una part, i això és el que manifesta el fragment anterior, hi ha la desubicació funcional. Aquest tema és important, ja que la gent gran no acaba de saber quin és la seva funció educativa, quin són els límits, les seves responsabilitats, el seu paper educatiu en relació amb els néts i pares. No és un tema poc insignificant, ja que és una funció nova que no té una tradició cultural ni generacional, i que provoca una sensació significativa d'inseguretat. Per altra part, hem de fer referència a la desorientació sobre què significa educar néts en la societat actual. I aquesta situació és clau per saber el que s'espera de la gent gran a l'hora d'educar d'una manera quotidiana i real els néts. Cal tenir en compte que assumeixen una funció educativa tan important com la dels pares, i educar, en la societat actual, és una tasca molt complexa.

En aquest context de desorientació i desubicació, no és estrany que augmenti la documentació que pretén ajudar els padrins a educar els néts. Efectivament, des d'aquesta perspectiva, hem d'assenyalar que, d'una manera genèrica, l'educació al llarg de tota la vida arriba a final del segle passat a la gent gran i n'hi ha molts de testimonis, tant pel que fa a l'educació reglada com a la no reglada. Cal fer referència, també, a llibres que volen contribuir a donar elements teòrics i metodològics per ajudar a educar els néts. Un exemple d'aquesta orientació educativa és el llibre de Bernad (2012), titulat *De professió avi. Ser avis avui (...amb fonaments i vocació)*. És un llibre que tracta les funcions dels padrins des de la perspectiva educativa; no és una obra de reflexió teòrica, sinó, fonamentalment, de caire pràctic, concret, pedagògic, amb suggeriments, idees i recursos.

Per tant, és un rol nou en el qual l'educació té un paper fonamental i que significa un canvi en les funcions tradicionals que ha exercit la gent gran en el procés de socialització dels néts. Es tracta d'una novetat que ha sorgit a conseqüència dels canvis familiars i socials, i que posa de manifest una sèrie de fets: a) La manca de preparació, en general, dels padrins per desenvolupar sense angoixa les noves funcions educatives en uns moments de crisi de l'educació, de la família, de valors, de crisi social de quasi tot; b) La necessitat, per part de la societat, de posar en valor aquesta nova funció educativa des de perspectives diverses: el de la gent gran, l'econòmic, el social, cultural i ideològic. Així, és evident que caldria conèixer l'impacte econòmic que té el fet que els padrins tinguin cura dels néts. Creiem que és una qüestió important davant la visió que tenen alguns sectors de la societat sobre el fet que la gent gran no aporta res a la societat, i, no solament això,

sinó que es converteixen una càrrega social, econòmica i familiar. Alguns dels exemples plantejats posen de manifest que la gent gran té, de cada vegada més, un paper actiu en tots els sentits —polític, econòmic, familiar, social, educatiu, cultural, etc.—, fins i tot es pot afirmar que són agents de canvi social. En aquest sentit, malgrat sigui una visió passada, cal fer referència a l'impacte que va tenir el renaixement dels balnearis com a espais de beneficis econòmics, socials i de salut, per posar solament un exemple.

En aquest context plantejat, és interessant fer referència a dues notícies que posen de manifest els canvis que hi ha respecte d'aquesta qüestió. Per una part, el govern alemany es planteja crear un permís per als padrins perquè puguin compaginar el treball amb la cura dels néts; tindria unes característiques semblants al permís que es concedeix als treballadors per paternitat. És un tema que estudia i suscita debats al si del govern i de la societat alemanys. El partit polític de la cancellera Angela Merkel vol implicar els padrins en l'educació dels néts a través d'una fórmula legal. Tot i que és un tema obert, perquè hi ha debats, ja que hi ha diverses opinions sobre si aquesta funció s'ha de regular, i, en el cas que es reguli, de quina manera s'ha de fer. Per altra part, cal posar de manifest que, en el mateix context plantejat, l'ONU, a través de la coordinadora del Programa de família, ha proposat subsidis per als padrins que tenen cura dels néts, coincidint amb la preparació del XX edició de l'Any Internacional de la Família, l'any 2014. És una mesura que està en procés d'estudi i que es fonamenta en la necessitat d'estimular la natalitat dels joves i de donar resposta a la nova realitat de la gent gran.

3. Tot i que l'article no pretén analitzar totes les característiques i conseqüències de l'envelliment demogràfic, hi ha una qüestió que cal deixar plantejada, perquè té importància i transcendència. Fa referència a la globalització econòmica i a les conseqüències que té sobre la gent gran. En aquest aspecte, en el marc de les noves mirades de la vellesa, el fragment següent ens ajuda a conèixer aquesta qüestió i a reflexionar-hi (Ramos 2009, 347):

«Sin embargo, “vivimos en una era signada por un envejecimiento global sin precedentes, acelerado e inexorable. Nunca antes tanta gente había vivido tantos años. Llegar a una edad avanzada, hasta hace poco prerrogativa exclusiva de los países ‘desarrollados’, constituye ahora un beneficio común del desarrollo a nivel mundial. [...] El envejecimiento de la población es uno de los grandes triunfos del desarrollo en el sentido de que por primera vez en la historia de la Humanidad la mayoría de las personas puede esperar sobrevivir hasta la tercera edad”, (HelpAge Internacional, Ibíd.: 2). A pesar de ello, en la agenda internacional sobre derechos humanos y desarrollo económico y social, las personas mayores no son tenidas en cuenta como un colectivo destacado, ni se incorpora el envejecimiento demográfico como un aspecto decisivo para el diseño de un desarrollo sostenido a largo plazo. La importancia de globalizar los temas del envejecimiento será determinante porque son los que centrarán el debate en los próximos años y en los cuales todos los países deberán tomar posiciones. Lo cierto es que este aplazamiento en el abordaje de los temas relacionados con las personas

mayores tiene consecuencias negativas especialmente para las mujeres. En primer lugar, para las mujeres de edad avanzada que tienen una esperanza de vida mayor que los hombres y por ello más posibilidades de vivir durante más años situaciones de dependencia, viudas, solas y con insuficientes recursos económicos y sociosanitarios. Y, en segundo lugar, para el resto de mujeres adultas que se ven abocadas a dar soluciones al cuidado y atención de las personas ancianas dependientes, en su mayoría también mujeres, a expensas de su propia calidad de vida. En otras palabras, lo que los gobiernos y la comunidad internacional no están resolviendo, lo tiene que asumir la mujer como un problema personal, ya que ha sido quien tradicionalmente ha cumplido una función social importantísima como eje de los cuidados de los/as niños/as y personas adultas dependientes. Este rol social sigue siendo atribuido por género a las mujeres. Y aún en la actualidad está escasamente cuestionado. Las mujeres mayores cumplen decisivos roles en la economía familiar atendiendo a los niños y niñas de la familia, lo cual libera a los padres y madres para salir a trabajar fuera del hogar».

És, per tant, una qüestió que cal analitzar més a fons. La globalització ja és aquí i té conseqüències importants també per a l'envelliment. És un tema sobre el qual convé continuar la reflexió profunda; cal analitzar quines conseqüències té tot això per a aquest sector de la població.

Així doncs, els països desenvolupats viuen un procés de canvi important de les funcions de la gent gran, a conseqüència de l'envelliment demogràfic de la societat, de la caiguda de la fecunditat, dels canvis econòmics i socials, de les noves realitats familiars, etc. Són funcions noves que es consoliden, que s'institucionalitzen d'una manera progressiva i que necessiten una resposta social des de la reflexió, des del debat, des de la participació de tots els sectors socials. Entrem en una nova etapa de les relacions entre la gent gran i la societat, entre la gent gran i les noves generacions, entre la gent gran i l'Estat, entre la gent gran i les famílies. És la constatació que som, també en aquest aspecte, davant un canvi profund que cal continuar estudiant i donar-hi les respostes adequades.

3. Cap a una nova cultura de l'envelliment, una nova concepció de la jubilació i un nou concepte de relació intergeneracional

Totes aquestes dades, informacions, realitats, funcions, tots aquests rols nous de la gent gran posen de manifest el canvi del concepte de solidaritat, de pacte intergeneracional. Si històricament aquest pacte, aquesta solidaritat, implicava que les persones joves eren les que feien sostenible el sistema de pensions de la gent gran, d'una manera progressiva la realitat actual el qüestiona. Per tant, les pensions de la gent gran són un factor fonamental de seguretat social per a les famílies, per als fills i néts. Això significa que qualsevol mesura política, econòmica, social, sanitària o fiscal té conseqüències importants

des de la perspectiva de la cohesió social, a causa de les circumstàncies actuals de crisi econòmica. Qualsevol mesura pública que sigui adoptada sobre la gent gran podria repercutir directament en la seva xarxa familiar i social.

Per tant, és evident que la situació de crisi econòmica, l'augment del nombre de desocupats, la rebaixa real de les pensions, l'increment de la fiscalitat directa i indirecta, l'encariment d'uns determinats productes de consum importants per a la gent gran, etc., té conseqüències importants des de la perspectiva de la cohesió social i familiar, i en tindrà. Així doncs, vivim una situació que encara es pot agreujar més en tots els sentits i dimensions.

De tot això en podem extreure les conclusions següents, en relació amb la institucionalització d'una nova cultura de l'envelliment, d'una nova concepció de la jubilació i, en definitiva, d'un nou concepte de relació intergeneracional. Cal tenir en compte aquests canvis des de la perspectiva dels rols nous de la gent gran. Així, i des d'aquesta òptica, podem analitzar els aspectes següents:

- 1) La situació de les persones grans en el futur serà sotmesa a canvis importants en el marc del que s'ha denominat envelliment actiu. Efectivament, la crisi econòmica, la millora de l'esperança de vida, l'existència d'una desocupació estructural, el nombre significatiu de joves sense treball, el procés d'emigració progressiva de joves espanyols cap a països europeus i altres continents, la tornada de la immigració cap als països d'origen, la millora de la qualitat de vida i del benestar de la gent gran, etc., tot plegat implicarà que la gent gran tingui un paper més actiu en la societat i la família: El triangle de jubilació, treball i formació serà un eix bàsic de la gent gran que deixi progressivament el mercat de treball. En aquesta perspectiva, és evident que el punt d'inflexió és la idea que la gent gran que tingui bona qualitat de vida haurà de tenir una participació activa en la societat en nivells diferents: laboral, econòmic, familiar, de voluntariat, etc. Solament en el moment en què hi ha sectors de la gent gran que entren en una dinàmica de dependència i abandonen progressivament l'autonomia personal, és quan deixen de participar d'una manera activa en la societat.
- 2) Hi ha sociòlegs i economistes que proposen de cada vegada més la jubilació progressiva. Així, comença a haver-hi propostes no solament d'allargar l'edat de jubilació, sinó també d'introduir la jubilació per fases o parcial, o també de reduir el cost de la Seguretat Social dels grans per a les empreses. Es tracta, d'acord amb l'increment de l'esperança de vida i dels problemes de sostenibilitat de les pensions, d'adoptar aquelles mesures que facin possible la jubilació progressiva, concebuda d'una altra manera.
- 3) En el marc d'aquest plantejament, és interessant fer referència a un manifest plantejat per una sèrie de catedràtics d'Universitat l'any 2008 —entre els quals cal assenyalar Rocío Fernández-Ballesteros o Juan Díez Nicolás— contra la jubilació obligatòria.

Segons aquests autors, la jubilació obligatòria implica discriminació en funció de l'edat. Algunes de les raons que plantegen per defensar aquesta proposta són les següents (Bayés 2009, 30):

«—La jubilación exclusivamente por razón de la edad supone una discriminación tan rechazable como lo sería la jubilación obligatoria por razón del sexo o género, de raza, o religión, etc.

»— España ha suscrito numerosos tratados y convenios internacionales por los que está comprometida a convertir la jubilación en voluntaria.

»— Las Naciones Unidas, la Comisión Europea, el Consejo de Europa, el Banco Mundial, y muchos otros organismos internacionales, llevan años reclamando a los gobiernos nacionales que reconozcan el carácter voluntario de la jubilación así como el estímulo a prolongar la vida laboral y ello está ocurriendo ya en otros países».

Tot i que les coses evolucionen ràpidament, és evident que les jubilacions i pensions patiran canvis importants de tot tipus. Efectivament, la situació actual fa que la qüestió de l'edat de jubilació, les prejubilacions, la combinació del treball i de les pensions, del treball temporal i parcial, de l'aprenentatge al llarg de tota la vida, etc., estigui en un procés de transició permanent. Segurament, el que ara són propostes en el futur seran una realitat, fins i tot contra la voluntat de determinats sectors de la ciutadania. La qualitat de vida de la gent gran, l'increment de l'esperança de vida i la sostenibilitat del sistema públic de les pensions, etc., seran factors que dinamitzaran aquestes noves propostes sobre les jubilacions progressives.

- 4) La situació actual de crisi econòmica, el nombre de joves desocupats, la situació de les famílies, juntament amb altres factors, faran que el paper de les persones jubilades i amb pensions contributives —i, fins i tot, no contributives— sigui més actiu del que seria recomanable per al manteniment de la cohesió familiar i social. Efectivament, l'ajut econòmic, la contribució a l'educació dels néts i altres tipus d'ajuts seran, en aquests moments que vivim, una constant en la vida de la gent gran. Aquesta situació va en la direcció contrària de la seva qualitat de vida, del seu benestar, salut i satisfacció personal. Som davant una realitat de dependència de sectors de les joves generacions respecte de les generacions grans; una qüestió inversa al que havia estat, fins fa poc, la realitat social i natural.
- 5) En aquest context plantejat d'envelliment actiu i de participació social de la gent gran, un tema fonamental és la qüestió del voluntariat social d'aquest sector de la població, no solament en relació amb el seu col·lectiu, sinó sobretot amb el conjunt de la societat. Efectivament, el paradigma de l'envelliment actiu i de la participació de la gent gran en el desenvolupament social és de cada vegada més important des de totes les perspectives i a través d'una sèrie d'actuacions, de les quals hem vist exemples.

Són temps nous, de situacions noves a les quals cal fer front amb actituds i comportaments diferents (Fernández-Ballesteros 2009). Cal construir una nova ciutadania, en la qual la gent gran tindrà un paper més significatiu, tal com planteja Subirats (2011, 87) d'una manera prou interessant:

«Las personas mayores son personas que quieren participar activamente y de manera integral en la sociedad española. Una sociedad que encara este siglo con la preocupación de velar, d'una manera equilibrada y equitativa, por el conjunto de necesidades y expectativas de todas las personas sea cual sea su edad, género o condición. Es necesario estimular y reconocer la gran contribución de las personas mayores al bienestar del país, y el papel que han jugado y seguirán jugando en relación a la gente que les rodea, en relación a las comunidades donde viven y se relacionan, y en relación al conjunto del país y del mundo.

»Estos valores y deseos contrastan con una realidad en la que más bien se considera a las personas mayores como objeto de atención, más que como sujetos dotados de autonomía, y mucho menos como personas capaces de desarrollar críticamente esa autonomía. En este artículo-ensayo se abordará este tema tratando de poner de relieve los elementos normativos (valores) que entendemos han de inspirar los aspectos sustantivos y operativos de las políticas que más afectan a ese gran colectivo de españoles. Queremos contribuir a construir nuevos relatos y, consiguientemente, nuevas políticas con y para las personas mayores».

Resulta evident que la construcció d'aquesta nova ciutadania necessita les aportacions i contribucions de la gent gran. Com ha estat plantejat, la qüestió del voluntariat d'aquest col·lectiu serà fonamental, i, en aquest sentit, la feina que cal fer és immensa en totes les dimensions. Les dades i reflexions de l'Eurostat (2011) són, en aquest sentit, molt importants, si volem veure l'impacte que la institucionalització definitiva del voluntariat tindrà en el conjunt de la societat. Els avantatges del voluntariat són, en aquest sentit, de tipus personal, social, econòmic, cultural, polític, educatiu i de salut. Per tant, el voluntariat és una de les respostes als canvis demogràfics, socials, econòmics i socials, al trencament simbòlic i real del pacte intergeneracional, i una manifestació del que és l'envelliment actiu i la construcció de la ciutadania del segle XXI.

Així doncs, la resposta a aquest trencament de la solidaritat intergeneracional, que pot tenir efectes negatius per a la societat, implica la construcció real, legal i social d'un envelliment actiu en el qual les relacions entre generacions, a través d'ajudes mútues, seran fonamentals per mantenir l'Estat i la societat del benestar enfront de l'estat de malestar social i personal que s'instal·la en la nostra societat. En uns moments en què les edats esdevenen líquides, la necessitat d'una nova vellesa, d'un nou model d'envelliment, és fonamental. Aquest és el repte.

Referències bibliogràfiques

Badenes, N.; López, M. T. (2010). *Doble dependencia: Abuelos que cuidan nietos en España*. Madrid: Civitas.

Bayés, R. (2009). *Vivir. Guía para una jubilación activa*. Barcelona: Paidós.

Bernad, J. A. (2012). *De professió avi. Ser avis avui (... amb fonaments i vocació)*. Barcelona: Graó.

Carretero, S. (2009). «L'envelliment demogràfic a les Illes Balears. Perfil demogràfic de la població seixanta-cinc anys o més». A: Orte, C. (dir.). *Anuari de l'envelliment. Illes Balears 2009*. Palma: Universitat de les Illes Balears i Conselleria d'Afers Socials, Promoció i Immigració, pàg. 33-63.

Causapié, P.; Balbontín, A.; Porras, M.; Mateo, A.; Sánchez, M. (coord.) (2011). *Envejecimiento Activo. Libro Blanco*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad, Secretaría General de Política Social y Consumo Instituto de Mayores y Servicios Sociales (IMSERSO).

Eurostat (2011). *Activ ageing and solidarity between generations. A statistical portrait of the European Union 2012*. Belgium: European Union.

Fernández-Ballesteros, R. (2009). *Envejecimiento activo. Contribuciones de la Psicología*. Madrid: Pirámide.

IMSERSO (2010). *Encuesta Mayores 2010*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Política Social, Secretaría General de Política Social y Consumo.

Megías, I.; Ballesteros, J. C. (2011). *Abuelos y abuelas..., para todo: percepciones en torno a la educación y el cuidado de los nietos*. Madrid: Fundación de Ayuda para Drogadicción (FAD).

Observatori de Vulnerabilitat de la Creu Roja a Catalunya (2012). *L'impacte de la crisi en les persones grans*. Barcelona: Creu Roja.

Ramos, M. (2009). «Impacto de la globalización en las personas mayores». A: Martínez, L.; Gil, P.; Serrano, J. M., Ramos (coord.). *Nuevas miradas sobre el envejecimiento*. Madrid: Instituto de Mayores y Servicios Sociales (IMSERSO).

Subirats, J. (2011). «El reto de la nueva ciudadanía. Nuevos relatos y nuevas políticas para distintas personas mayores». A: Causapié, P.; Balbontín, A.; Porras, M.; Mateo, A.; Sánchez,

M. (coord.). *Envejecimiento Activo. Libro Blanco*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad, Secretaría General de Política Social y Consumo Instituto de Mayores y Servicios Sociales (IMSERSO).

Vives, M. (2009). «Una visió de la gent gran des de la perspectiva dels indicadors socials. Comparativa autonòmica, nacional i europea». A: Orte, C. (dir.). *Anuari de l'Envel·liment. Illes Balears 2009*. Palma: Universitat de les Illes Balears i Conselleria d'Afers Socials, Promoció i Immigració, pàg. 65-125.

Autors

MARTÍ X. MARCH I CERDÀ

Va néixer a Pollença (Mallorca) el 1954. És llicenciat i doctor en Ciències de l'Educació per la Universitat de Barcelona. És catedràtic d'universitat de Sociologia de l'Educació i Pedagogia Social de la UIB. Està especialitzat en avaluació de programes educatius i socials, estudis sociològics de l'educació i pedagogia social en els diversos àmbits, i ha fet diverses publicacions, comunicacions i ponències en congressos, etc. sobre aquests temes. És professor de Gerontologia Educativa del grau d'Educació Social. Ha estat director del Departament de Ciències de l'Educació de la UIB durant diversos anys, director del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques, director general d'Universitat del Govern de les Illes Balears i vicerector primer de Planificació i Coordinació Universitària de la UIB. També ha estat vicepresident de la Societat Iberoamericana de Pedagogia Social. És director i coordinador de l'Anuari de l'Educació de les Illes Balears.

CARMEN ORTE SOCIAS

Santander (Cantàbria). Llicenciada en Psicologia i doctora en Ciències de l'Educació. Catedràtica d'universitat de Pedagogia de la Inadaptació Social del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques de la UIB. Està especialitzada en temes d'inadaptació social, en els quals desenvolupa la seva tasca docent i d'investigació des de l'any 1987. Ha dirigit i dirigeix projectes de R+D i altres projectes de tipus educativsocial, sobre els quals ha realitzat diverses publicacions en l'àmbit nacional i internacional. Des de l'any 2003 és investigadora principal en diverses investigacions competitives sobre la prevenció del consum de drogues i l'educació per a la competència familiar del Ministeri de Ciència i Tecnologia. És consellera del Consell Econòmic i Social de les Illes Balears. És la directora de la Universitat Oberta per a Majors de la UIB i de l'Oficina per a Programes Universitaris de la UOM. És la directora de la Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció de l'Autonomia Personal.